

— الگوی راهبردی فرماندهی و مدیریت در نیروهای مسلح ج.ا.ا. ۱۸۱۰۱۱ —
سیاست‌ها به شمار می‌روند و صمیمیت، تلاش و فداکاری از اهم شاخص‌های این مؤلفه‌ها هستند که عملاً در نیروهای مسلح به کار گرفته شده‌اند.
در مجموع می‌توان چنین ارزیابی کرد که ابتدای به معنویت و اتکای به مردم عامل ایجاد یک زاویه قابل توجه بین الگوی فرماندهی و مدیریت در نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران با سایر کشورها به رغم وجود اشتراکاتی بین آنهاست.

۵-۳. پیشنهادها:

با توجه به نتایج پژوهش و تجربیات فرماندهی و مدیریت در نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران، موارد ذیل به‌عنوان پیشنهاد پژوهش حاضر ارائه می‌گردد:
فرماندهی و مدیریت معنویت محور، مدیریت انقلابی و جهادی، سازماندهی مستحکم، سبک زندگی مطلوب فرماندهان، پیش‌روندگی و پیش‌برندگی نیروهای مسلح از جمله موضوعاتی هستند که الگو و راهبردهای پیاده‌سازی آنها در قالب طرح‌های پژوهشی اجرا گردند.

منابع و مأخذ

الف) منابع فارسی:

- امام خمینی (رحمت الله علیه) (۱۳۸۲)، صحیفه نور، چاپ سوم، تهران، دفتر حفظ و نشر آثار امام (رضوان الله تعالی علیه).
- امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، نرم افزار حدیث ولایت، قم: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی نور.
- امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، مجموعه بیانات، قابل دسترسی در: WWW.Khamenei.ir
- آغاسی اصفهانی، محمدحسن (۱۳۹۰)، مبانی و نظریه‌های رهبری نظامی و بررسی تطبیقی آن بر اساس ارزش‌های انقلاب اسلامی و تجربیات جنگ تحمیلی، تهران: مرکز تحقیقات راهبردی دفاعی.
- رستمی، محمود (۱۳۷۸)، "فرهنگ واژه‌های نظامی"، (چاپ دوم)، تهران: ستاد مشترک ارتش جمهوری اسلامی ایران.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۰)، مدیریت و فرماندهی در اسلام، قم.
- رضائیان، علی (بهار ۱۳۸۴)، «ایجاد و استقرار مدل چشم‌انداز سازمانی در پرتو چشم‌انداز نظام جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه دانشکده مدیریت و حسابداری دانشگاه شهید بهشتی، سال سوم شماره ۸ و ۹.
- زین الدینی، مجید، سنجدی، محمدابراهیم، فرهی، علی (بهار ۱۳۹۳)، پیامدهای رهبری تحول آفرین از منظر امام خامنه‌ای در سازمان‌های تحقیقاتی نیروهای مسلح، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال دوازدهم، شماره ۴۵.
- سنجدی، محمدابراهیم، فرهی بوزنجانی، برزو، شمس احمر، مهران (پاییز ۱۳۹۰)، شناخت ابعاد و عوامل رهبری تحول آفرین بر اساس سخنان امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال نهم، شماره ۳۴.
- صالح اصفهانی، اصغر (۱۳۸۷)، الگوی مدیریت راهبردی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران (پایان نامه دکتری)، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، دانشکده مدیریت راهبردی.
- محمدنژاد، سیدمهرعلی (۱۳۹۲)، طراحی و تبیین الگوی تصمیم‌گیری راهبردی فرماندهان سپاه در دوران دفاع مقدس (پایان نامه دکتری)، تهران: دانشگاه امام حسین (علیه‌السلام).
- نبوی، محمدحسن (۱۳۸۲)، مدیریت اسلامی (چاپ هفتم)، قم: انتشارات بوستان کتاب.

— الگوی راهبردی فرماندهی و مدیریت در نیروهای مسلح ج.ا.ا. ۱۳۸۳

- هیئت مؤلفین نزاجا (۱۳۸۲)، "مدیریت و رهبری نظامی" (چاپ پنجم)، تهران، انتشارات مانز.
- دانشکده فرماندهی و ستاد، (۱۳۷۶) رهبری و مدیریت و فرماندهی نظامی، تهران: انتشارات دافوس آجا.

(ب) منابع انگلیسی:

- G. STEWART, WILLIAM(2000),PERCEPTIONS OF LEADERSHIP AND MANAGEMENT,IN THE ARMED FORCES OF THE UNITED STATES, Norman, Oklahoma

۱۸۴ ♦ فصلنامه امنیت ملی، سال ششم، شماره بیست و یکم، پاییز ۱۳۹۵

ارکان جهت ساز الگوی اداره امور مناطق آزاد

اله مراد سیف^۱

جعفر حسن پور^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۰۶/۱۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۰۴/۱۸

چکیده

در دنیای امروز که روند فزاینده تعاملات و ارتباطات گسترده بین جوامع امری اجتناب‌ناپذیر است، مناطق آزاد تجاری نقش رابط و حلقه اتصال بین اقتصاد داخلی و اقتصاد فرامرزی را ایفاء می‌نمایند تا هر یک از نهادها و بازیگران اقتصادی داخلی و خارجی ضمن بهره‌گیری از ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل یکدیگر، به اهداف موردنظر خود دست یابند. این مناطق در صورت کارآمد بودن به عنوان موتور محرکه اقتصاد کشور عمل خواهند کرد. در مقابل، انحراف از اهداف و کارکردهای اصولی موجب می‌گردد این مناطق با تسهیل و گسترش واردات و سوق دادن سرمایه‌گذاری‌های خارجی به سمت کالاهای مصرفی عامل هزینه‌ساز برای اقتصاد ملی به شمار آیند. فقدان «استخراج و استنباط ارکان جهت ساز اداره امور مناطق آزاد (شامل دکترین، اهداف و سیاست‌ها) از گفتمان ولایت فقیه» مساله‌ای بود که پژوهشگر را به انجام این تحقیق واداشت. برای دستیابی به هدف اصلی پژوهش و پاسخ‌گویی به سؤال اصلی آن، مبنی بر این‌که «ارکان جهت ساز الگوی راهبردی اداره امور مناطق آزاد بر اساس گفتمان ولایت فقیه کدام است؟» از روش تحقیق ترکیبی بهره گرفته شد. در گردآوری داده‌های تحقیق از روش مطالعات اسنادی و ابزار مصاحبه و در تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار «MAX-QDR» و روش‌های تحلیل محتوا و تحلیل گفتمان استفاده گردید. در نهایت پژوهش به این نتیجه رسید که دکترین پیشنهادی برای مناطق آزاد دکترین اقتصاد مقاومتی شامل اصول «استقلال و اقتدار اقتصادی»، «مردمی کردن اقتصاد» و «پیشرفت همه جانبه و پیشرفت اقتصادی»، اهداف شامل «انتقال فناوری‌های پیشرفته»، «گسترش و تسهیل تولید»، «صادرات کالا و خدمات» و «تأمین نیازهای ضروری و منابع مالی از خارج» و سیاست‌ها شامل «ارتقای سطح امنیت اقتصادی»، «درون‌زا نمودن و ارتقای ظرفیت‌های مناطق آزاد»، «ایجاد شرایط مطلوب و مناسب» و «برون‌نگری و جذب سرمایه» می‌باشد.

واژه‌های کلیدی: مناطق آزاد، اداره امور، دکترین، اهداف سیاست‌ها

۱- عضو هیئت علمی دانشگاه جامع امام حسین (علیه السلام)

۲- دانشجوی دوره دهم تهدیدات امنیت ملی

۱- کلیات

۱-۱ مقدمه:

در دنیای امروز هیچ کشوری نمی‌تواند بدون استفاده حداکثری از ظرفیت‌ها و توانمندی‌های خویش به پیشرفت و در نهایت به استقلال اقتصادی برسد. «مطالعات نشان می‌دهد هرچه موفقیت و تعامل با اقتصاد جهانی و افزایش سهم در بازارهای جهانی در هر دو حوزه کالا و خدمات، بیشتر باشد امکان جذب فرصت‌های اقتصادی و فناوری‌های به روز بیشتر بوده، گستره تقسیمات نیروی کار و فرآیندهای تولید وسیع‌تر شده و رشد اقتصادی تسریع می‌گردد». (افقهی، ۱۳۹۲: ۱۶)

مناطق آزاد تجاری به دلیل مشارکت فعال در تجارت بین‌الملل، موتور رشد و یکی از بهترین روش‌های تعامل با بازارهای جهانی (پیرزاده و سرمدفاطمی، ۱۳۸۴: ۵۹) بوده و به عنوان پلی جهت پیوند اقتصاد ملی با اقتصاد جهانی و بین‌المللی عمل می‌نمایند. زیرا «پویایی روزافزون فضای اقتصادی و حضور مؤثر در آن ایجاب می‌کند تا سازوکارها و فضاهای مبادلاتی به نحوی ساماندهی گردند تا به تسهیل مبادلات و رشد و توسعه حوزه‌های ملی بیانجامد. به گونه‌ای که آسیب‌ها و پیامدهای منفی جهانی شدن و اثرات نامطلوب آن را به سود رشد و توسعه ملی کاهش دهد. یکی از این سازوکارها و فضاهای مبادلاتی مهم به کار بسته شده در کشورهای مختلف مناطق آزاد تجاری و صنعتی است. تجارب نشان می‌دهد که مناطق آزاد به عنوان درگاه‌های ارتباط اقتصادی نقش بسزایی را در فرآیند رشد و توسعه اقتصادی ایفا می‌نمایند». (سیمبر و بهمنی، ۱۳۹۱: ۴)

تعداد کشورهایی که حداقل دارای یک منطقه آزاد تجاری یا مناطق مشابه آن هستند، از حدود ۸۰ کشور در دهه ۱۹۸۰ به ۱۳۲ کشور در سال ۲۰۰۸ رسید. (Malhotra & Papadopoulos, 2008:19) این میزان در حال حاضر به بیش از ۳۵۰۰ منطقه رسیده و کمتر کشوری را می‌توان یافت که فاقد مناطقی مشابه مناطق آزاد تجاری نباشد. حجم تجارت در این مناطق بالغ بر ۵۰۰ میلیارد دلار بوده و بیش از ۶۵ میلیون شغل مستقیم در آن‌ها ایجاد شده است. (آهنگران، ۱۳۹۱ الف: ۴۱)

مناطق آزاد از یک سو به عنوان اهرم اقتصادی بسیار مهمی عمل کرده و کشورها تلاش می‌کنند تا از این طریق، ضمن جذب سرمایه‌گذاری خارجی، توسعه صادرات و کسب درآمدهای ارزی بیشتر، نقش تأثیرگذارتری را در اقتصاد منطقه‌ای و بین‌المللی برای خویش تعریف و تثبیت نمایند. از سوی دیگر، این مناطق به دلیل ویژگی‌های خاص حاکمیتی و وجود قوانین و مقررات نسبتاً

متفاوت با سرزمین اصلی، ایفای نقش حلقه‌های اتصال و ارتباط نهادها و بازیگران ملی و داخلی اقتصادی با نهادها و بازیگران خارجی و فراملی و قرار داشتن در سطح بالای رقابت با مناطق آزاد تجاری دیگر کشورها، از پدیده‌هایی هستند که میزان کارآمدی، موفقیت و دستیابی به اهداف موردنظر و اولیه در نزد آنها، می‌تواند شاخص مناسبی برای ارزش‌یابی و ارزیابی عملکرد ساختار اقتصادی کشورها به‌شمار آید.

۲-۱ بیان مسئله:

مسئله اصلی پژوهشگر در این تحقیق، آن است که نسبت گفتمان اقتصادی ولایت فقیه با مبانی نظری تشکیل و کارکردهای مناطق آزاد در محورهای دکتین، اهداف و سیاست‌ها چندان مورد پردازش و تبیین قرار

نگرفته‌اند. در نتیجه ارکان جهت ساز اداره امور مناطق آزاد براساس اندیشه‌ها، آراء، نظرات، رهنمودها و تدابیر ولایت فقیه دغدغه اصلی پژوهش‌گر در این پژوهش به‌شمار آید.

۳-۱ اهمیت تحقیق:

پژوهش حاضر از این جهت حائز اهمیت و ضرورت است که مناطق آزاد تجاری به عنوان مناطقی که از جمله حلقه‌های ارتباط و اتصال اقتصاد ملی کشورها با اقتصاد بین‌الملل به‌شمار آمده، ظرفیت‌های بالقوه و بالفعل اقتصاد داخلی را با توانمندی‌ها و قابلیت‌های اقتصاد فرامرزی جمع و ترکیب نموده و ارزش افزوده بالایی را به همراه می‌آورند، واجد نقش و تأثیرات بسیار بالایی در فرآیند رشد و توسعه اقتصادی کشورها هستند. به‌گونه‌ای که می‌توان یکی از عوامل تأثیرگذار در تمایز بین اقتصادهای توسعه‌یافته و توسعه‌نیافته را در درجه کارآمدی و کارایی این مناطق جستجو کرد. از این‌رو تدوین ارکان جهت الگوی اداره امور مناطق آزاد، که بر پایه آموزه‌های گفتمان ولایت فقیه باشد، موجب خواهد شد تا مؤلفه‌های دکتین، اهداف و سیاست‌های نظام ج.ا.ا در زمینه اداره امور مناطق آزاد و نسبت گفتمان ولایت فقیه با این مؤلفه‌ها از شفافیت بیشتری برخوردار گردد و علاوه بر توسعه دانش نهادها و مراکز تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری در حوزه اداره امور مناطق آزاد، با فراهم نمودن امکان همسویی ابعاد مدیریتی اداره امور این مناطق با ارکان جهت‌ساز، چالش‌ها و موانع موجود در فراروی این ابعاد را تقلیل دهد.

۴-۱ ضرورت تحقیق:

از سوی دیگر عدم انجام پژوهش حاضر موجب می‌گردد تا شکاف موجود بین ارکان جهت‌ساز (مبتنی بر گفتمان ولایت فقیه) و ابعاد مدیریتی در سطوح و ساختارهای مختلف تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی استمرار یافته و در نتیجه عملکرد مناطق آزاد کشورمان، به ویژه در مقایسه با رقبای منطقه‌ای در سطح نامطلوب باقی بماند.

۵-۱ اهداف، سؤالات و فرضیه‌های تحقیق:

بر این اساس هدف اصلی این پژوهش «ارائه ارکان جهت‌ساز الگوی اداره امور مناطق آزاد بر مبنای گفتمان ولایت فقیه» بوده و «تبیین گفتمان ولایت فقیه در اداره امور مناطق آزاد تجاری» و «تعیین ابعاد، مؤلفه‌ها، زیرمؤلفه‌ها و روابط بین آن‌ها در ارکان جهت‌ساز الگوی راهبردی اداره امور مناطق آزاد» اهداف فرعی آن به شمار می‌آیند. در نتیجه، سؤال اصلی پژوهش این‌گونه تدوین گردیده است که «ارکان جهت‌ساز الگوی راهبردی اداره امور مناطق آزاد تجاری بر اساس گفتمان ولایت فقیه کدام است؟» با توجه به نوع اهداف و سؤالات و با عنایت به این که رساله حاضر به دنبال ارائه ارکان جهت‌ساز الگوی راهبردی است، این پژوهش فاقد فرضیه می‌باشد.

۶-۱ پیشینه پژوهش:

دوره هفتم مجلس شورای اسلامی از مناطق آزاد کشور تحقیق و تفحص مشروحي را انجام داده است. گزارش فوق فقدان سند راهبردی بلندمدت، فقدان دیدگاه مشترک در مورد جایگاه مناطق آزاد در اقتصاد ملی نزد سیاستگذاران، ضعف تشکیلاتی و نبودن یک سازمان مرکزی کارآمد با اختیارات و مسئولیت‌های متناسب، وجود گرایش بخشی‌نگری به همراه عدم هماهنگی در بین دستگاه‌های اجرائی مستقر در مناطق و عدم ثبات قوانین و مقررات را از اصلی‌ترین چالش‌ها و تنگناهای توسعه مناطق آزاد کشور برشمرده است. در این پژوهش وجود خلا بین دولت و سازمان‌های مناطق آزاد (به لحاظ سازمانی و تشکیلاتی)، تنوع و گستردگی اهداف تعیین شده، عدم تدوین سیاست‌های کلی و راهبردهای اساسی حاکم بر فعالیت مناطق آزاد، عدم تأمین اعتبارات لازم اولیه از محل بودجه عمومی کشور برای ایجاد زیرساخت‌ها و یا کمبود سقف اعتبارات عمرانی که برای ایجاد امور زیربنایی از محل منابع مالی دولت از دیگر عوامل تأثیرگذار بر عملکرد مناطق آزاد به شمار آمده‌اند.

دفتر تحقیقات و سیاست‌های پولی و بازرگانی بانک مرکزی در پژوهش «بررسی عملکرد مناطق آزاد تجاری-صنعتی کشور در چهار سال اول برنامه چهارم توسعه» عدم ایجاد تأسیسات زیربنایی از محل اعتبارات و بودجه عمومی کشور، مکان‌یابی نامناسب مناطق از لحاظ وجود امکانات اولیه

موردنیاز و عدم تنظیم سند راهبردی توسعه مناطق آزاد تجاری را علل عدم موفقیت مناطق آزاد کشور برشمرده است.

اسفندیاری، مقدس و دلاوری (۱۳۸۷) در مقاله «ارزیابی عملکرد مناطق آزاد تجاری ایران» به این نتیجه رسیدند که مناطق فوق به‌رغم داشتن زمینه‌ها و توان بالقوه برای توسعه و پیشرفت، به دلیل ضعف امکانات و تأسیسات زیربنایی، فقدان منابع تأمین درآمدها، عدم ثبات سیاسی، عدم جذب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی، عدم جایگاه تعریف شده در برنامه‌های کلان و راهبردهای توسعه اقتصادی کشور، نتوانسته‌اند عملکرد موفق‌تری ارائه نمایند.

محمدتقی رفیعی (۱۳۹۱) در پژوهشی پیرامون میزان موفقیت مناطق آزاد ج.ا.ا آورده است «نتیجه بررسی‌ها اثبات تفوق توانمندی‌های زیرساختی بر اولویت‌های سوق‌الجیشی و استراتژیک می‌باشد. مناطق آزاد ایران چه از نظر قرار گرفتن در حاشیه یک اقتصاد بسیار بزرگ منطقه‌ای یعنی ج.ا.ا و مزایای این همسایگی و چه از نظر قرارگیری در مناطق ژئوپلتیک بین‌المللی، در شرایطی تقریباً استثنایی قرار دارند. اما بطور یقین مهم‌ترین دلایل ناکارآمدی مناطق آزاد ایران را باید در فقدان زیرساخت‌های آن‌ها جستجو کرد».

بررسی اجمالی پژوهش‌های مذکور و مطالعاتی که در گذشته در خصوص مناطق آزاد تجاری انجام گرفته، نشانگر این می‌باشد که پژوهش‌های پیشین در زمینه بررسی عملکرد مناطق آزاد تجاری و تأثیر و تأثر این مناطق بر برخی از مؤلفه‌های مورد نظر پژوهش حاضر با اهداف پژوهش حاضر همسویی و اشتراک دارند لیکن هیچ‌یک از پژوهش‌های مذکور و مطالعاتی که در گذشته در خصوص مناطق آزاد تجاری انجام گرفته‌اند، به‌طور مستقیم به تبیین ارکان جهت ساز اداره امور مناطق آزاد از منظر گفتمان ولایت فقیه پردازد، انجام نیافته است.

۷-۱ نوع و روش تحقیق:

تحقیق حاضر از نوع توسعه‌ای-کاربردی است. توسعه‌ای است زیرا تلاش می‌کند تا با توجه به گفتمان ولایت فقیه، ارکان جهت ساز اداره امور مناطق آزاد را ارائه نماید. کاربردی است زیرا الگوی موردنظر با هدف بهره‌برداری از سوی مدیران و مسئولین مناطق فوق ارائه گردیده است. روش تحقیق ترکیبی از روش‌های کمی و کیفی با تأکید بر روش موردی-زمینه‌ای می‌باشد.

۸-۱ جامعه آماری:

۱۹۰ فصلنامه امنیت ملی، سال ششم، شماره بیست و یکم، پاییز ۱۳۹۵

جامعه آماری پژوهش حاضر کلیه اسناد و مدارک بالادستی و مرتبط با اندیشه‌ها، آراء، نظرات، رهنمودها و تدابیر حضرت امام‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در زمینه اداره امور مناطق آزاد و موارد مرتبط می‌باشد.

جامعه آماری مربوط به مصاحبه به شرح جدول ذیل می‌باشد.

ردیف	ویژگی	حجم جامعه
۱	مدیران، کارشناسان و متخصصین شاغل در مؤسسات و نهادهای مطالعاتی، مدیریتی و اجرایی مرتبط با مناطق آزاد تجاری و دارای مدرک	حدود ۳۰۰ نفر
۲	کارشناسی ارشد و بالاتر پژوهش‌گران و مؤلفین دارای آثار مکتوب علمی-پژوهشی در زمینه مناطق آزاد تجاری.	حدود ۲۰ نفر

انتخاب حجم نمونه مصاحبه با استفاده از روش گلوله برفی انجام گرفت. به این منظور ابتدا با مراجعه به مدیران و فعالان در اداره امور مناطق آزاد، اسامی خبرگان و کارشناسانی که از نظر آن‌ها در بخش‌های مختلف اداره امور مناطق آزاد صاحب‌نظر بوده و از تجربیات و دانش نظری و عملی برخوردار بودند، استفسار گردید. در مرحله دوم با مراجعه به افرادی که از سوی گروه نخست معرفی شده بودند، این روند تکرار شد. در مراحل سوم، چهارم و پنجم این فرایند مجدداً تکرار گردید تا تعداد ۲۰ نفر از خبرگان و کارشناسان که بیشتر از سایرین مورد اشاره و تأیید قرار گرفته بودند، انتخاب شده و مصاحبه‌های باز انجام گردید. شایان ذکر است پس از مصاحبه دوازدهم به بعد روند همپوشانی و تکرار مطالب مورد اشاره جامعه نمونه به سطحی رسید که با تأیید اساتید محترم راهنما و مشاور پس از مصاحبه پانزدهم، کفایت و اشباع نظری تأمین گردید. در خصوص توزیع پرسش‌نامه، ۶۵ نفر به روش هدفمند غیرنسبتی در دسترس به عنوان جامعه نمونه انتخاب شدند.

۹-۱ روش جمع‌آوری و تحلیل داده‌ها:

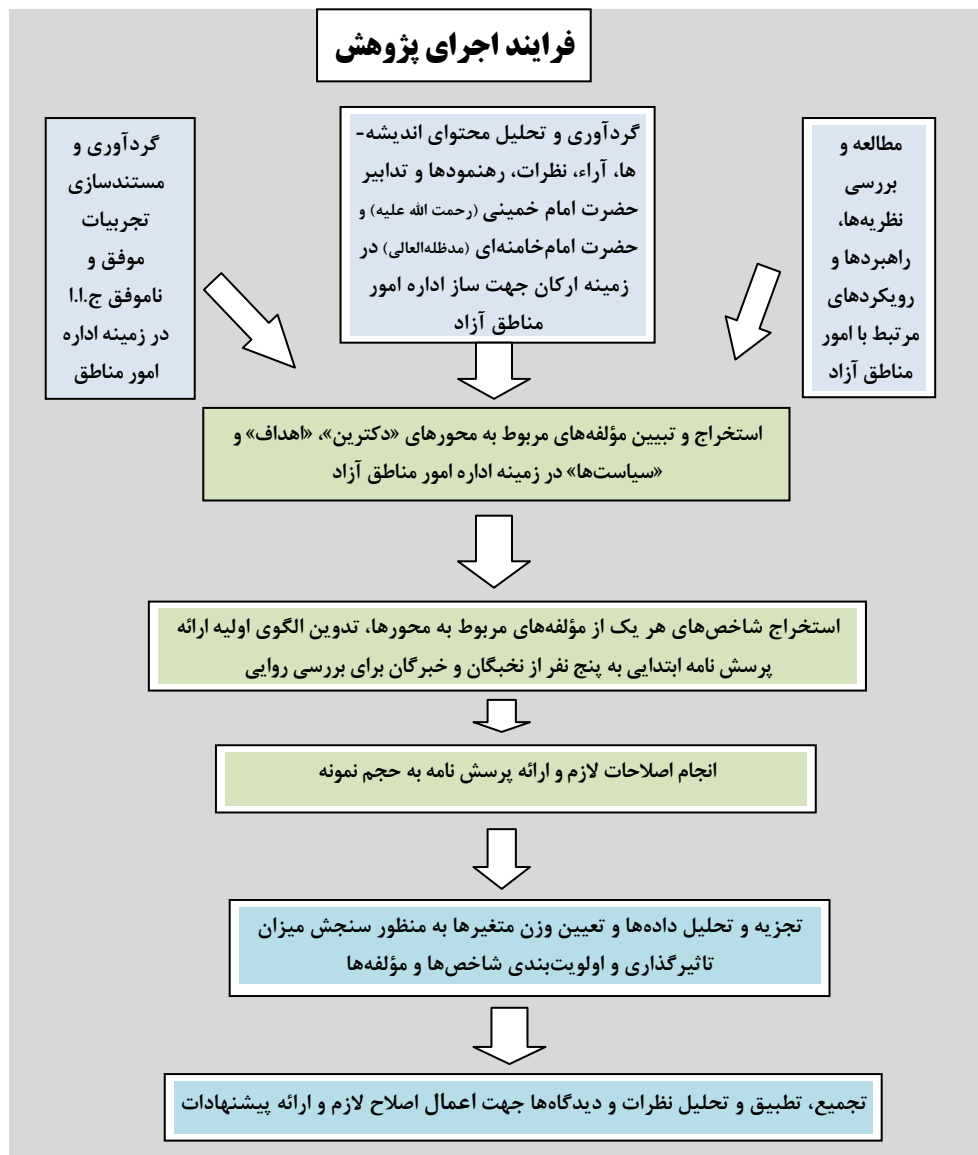
در گردآوری داده‌های تحقیق از مطالعات اسنادی استفاده گردیده و برای تعیین اهم ابعاد و مؤلفه‌ها و روابط بین آن‌ها از ابزار مصاحبه استفاده شده است. برای تجزیه و تحلیل گفتمان ولایت فقیه از روش‌های تحلیل محتوا و داده‌بنیاد (گراندد تئوری) تحلیل گفتمان و برای تبیین روابط بین ابعاد و مؤلفه‌ها از تحلیل‌های کمی و کیفی آماری استفاده گردیده است. در واقع این تحلیل محتوا

ارکان جهت ساز الگوی اداره امور مناطق آزاد ۱۹۱۵

به دنبال ارتباط میان مقولات مربوط به مناطق آزاد بوده و برای این کار، از نرم افزار «-MAX QDR» که نرم افزاری متن کاو و جستجوگر کلمات موردنظر در متن تعیین شده و ارتباط آن‌ها می‌باشد، استفاده شده است.

۱-۱۰ فرایند اجرای تحقیق

برای اجرای تحقیق از مرحله جمع‌آوری تا طراحی الگوی مفهومی و مدل راهبردی، فرایند زیر دنبال شده است.

۲- مبانی نظری:

۲-۱ تاریخچه شکل‌گیری مناطق آزاد در جهان:

هرچند نمونه‌های اولیه مناطقی که دارای کارکردهای مشابهی با مناطق آزاد تجاری کنونی بودند، را می‌توان در یونان و روم باستان جستجو کرد، ولی در ادبیات مناطق آزاد، منطقه آزاد شانون^۱ در سال ۱۹۵۹ در ایرلند ایجاد شد، به عنوان اولین منطقه آزاد به مفهوم جدید آن شناخته می‌شود و به همین علت در اغلب نوشته‌های بعد از دهه ۱۹۷۰، مناطق آزاد را ابتکاری با ریشه ایرلندی می‌شناسند (رفیعی، ۱۳۸۶)

از زمان تأسیس اولین منطقه آزاد در جهان تاکنون، نسل‌های متعدد مناطق آزاد با عناوین و رسالت‌های گوناگون و با توجه به شرایط زمانی و مکانی مختلف پدید آمده‌اند. (Guangwen, 2003: 26) نخستین نسل از مناطق آزاد تجاری با هدف گسترش تجارت ایجاد شدند و نخستین بندر از این نوع، بندر هامبورگ بود که در ۱۸۸۸ میلادی ایجاد شد و با رفع موانع و محدودیت‌های تجاری بعدها به کل شهر هامبورگ گسترش یافت و باعث رونق و شکوفایی این منطقه شد، به طوری که کشورهای دیگر نیز به الگوبرداری از این منطقه و قوانین خاص آن پرداختند. دومین نسل مناطق آزاد پس از جنگ جهانی دوم و با مأموریت ایجاد صنایع شکل گرفتند و کارخانجات بزرگ که علاوه بر منابع اولیه و نیروی کار ارزان قیمت، به دنبال رهایی از مقررات گمرکی بودند، در این مناطق مستقر شده و با ایجاد مجتمع‌های زنجیره‌ای، درصدد کاهش هزینه‌ها و تولید کالاهای ارزان قیمت برآمدند. در همین دوران، سومین نسل مناطق آزاد نیز با هدف ارائه خدمات شکل گرفت. ارائه خدمات بازرگانی، به عنوان جزئی از خدمات لاینفک مناطق آزاد و وجود پشتوانه تولید ارزان، موجب رونق بیشتر این مناطق گردید. (دیده‌ور، ۱۳۸۸: ۲۳) نسل چهارم مناطق آزاد در اواخر دهه ۱۹۷۰ و در پی توسعه سیاسی و اقتصادی جهان و انقلاب فناوریانه ایجاد شد. این نسل را می‌توان جهش و ارتقاء مناطق آزاد از مناطق خدماتی صنعتی به مناطق دانش‌بنیان، همانند پارک‌های صنعتی علمی تحقیقاتی دانست. این مناطق به دلیل استقرار تعداد قابل توجهی از مراکز تحقیقاتی و دانشگاهی، امکان ایجاد مجموعه متمرکزی از علم، فناوری، نیروی کار دانش‌آموخته و سرمایه را داشته و محیط مناسبی برای استقرار و فعالیت صنایع فناوری بر بودند. (غفاریان، ۱۳۸۸: ۱۸) با آغاز دوران پسا مدرن صنعتی،

۱۹۴ ♦ فصلنامه امنیت ملی، سال ششم، شماره بیست و یکم، پاییز ۱۳۹۵

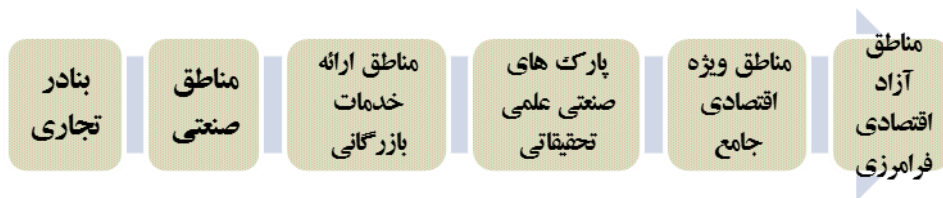
نسل جدید پارک‌های صنعتی و فناوری به سمت تبدیل شدن به مراکز تولید محصول واحد و یا تولید کلیه اجزای یک محصول و مونتاژ آن حرکت می‌کنند و رویکرد تکثر صنایع مختلف و ناهمگون در یک پارک صنعتی مورد توجه نیست. حمایت از فعالیت‌های علمی-تحقیقاتی و ایجاد و توسعه این گونه پارک‌ها در اولویت‌های توسعه اقتصادی و اشتغال‌زایی قرار گرفته‌اند. (کیانوش، ۱۳۹۰: ۲۰)

نسل پنجم مناطق آزاد به دلیل دارا بودن مجموعه تمام کارکردهای نسل‌های پیشین مناطق آزاد، منطقه ویژه اقتصادی جامع نامیده می‌شوند. در این مناطق، فعالیت‌های تکامل یافته صنعتی، تجاری و خدماتی بر پایه دانش شکل گرفته و وسعت جغرافیایی، قوانین و امتیازات خاص برای فعالان اقتصادی، اهداف چندمنظوره و جامع، ایفای نقش مکمل برای زنجیره‌های صنعتی سرزمین اصلی و آمایش سرزمین مناسب برای فعالیت، از ویژگی‌های آن‌ها هستند.

ششمین نسل مناطق آزاد که براساس آموزه همگرایی اقتصادی منطقه‌ای برای کسب درآمد ارزی و ایجاد ارزش افزوده، وظیفه ایجاد هم پیوندی منطقه‌ای در تعامل با سرزمین اصلی را دارا هستند، مناطق آزاد اقتصادی فرامرزی نامیده می‌شوند. دولت‌های هم‌جوار بر مبنای همکاری با یکدیگر، این گونه مناطق را در یک محدوده فرامرزی و با ساختار اداری پیشرفته و سازمان یافته، شکل می‌دهند. نظام اداری این مناطق و شرکت‌های مادر تخصصی شکل یافته، مسئولیت اصلی مشارکت و توسعه اقتصادی را برعهده داشته و سیاست‌های ترجیحی اقتصادی و حمایت‌های مالی دولتی و غیردولتی به همراه زیرساخت‌های پیشرفته، باعث می‌شود تا مناطق آزاد فرامرزی بتوانند بر پایه سیاست اقتصاد مبتنی بر بازار، به اهداف بلندمدت اقتصادی و سیاسی خود دست یابند. (دیده‌ور، ۱۳۸۸: ۲۴-۲۳)

نمودار شماره ۱: نسل‌های مناطق آزاد تجاری (منبع: یافته‌های تحقیق برگرفته از دیده‌ور،

۱۳۸۸)

۲-۲ تاریخچه شکل گیری مناطق آزاد تجاری در ایران:

اندیشه ایجاد منطقه و سرزمین آزاد در ایران برای نخستین بار در سال‌های آغازین دهه ۱۳۳۰ و با بروز مسائل و مشکلات ناشی از نبود تسهیلات بندری و تأسیسات و تجهیزات مورد نیاز برای تخلیه، انبارداری و نگاهداری کالاهای وارد به کشور در بندرهای عمده بازرگانی و مبادلاتی جنوب مطرح گردید. در سال ۱۳۴۸ کیش به‌عنوان یک بندر آزاد و با هدف اصلی ایجاد گردشگری بین‌المللی در نظر گرفته شد ولی تا سال ۱۳۶۸ موضوعی تحت عنوان منطقه آزاد در کشورمان تحقق نیافت. در برنامه اول توسعه بعد از انقلاب اسلامی «سیاست توسعه صادرات» به صورت جدی مورد توجه مجلس شورای اسلامی قرار گرفت و موضوع مناطق آزاد به عنوان دروازه‌هایی برای ارتباط تجاری با دنیای خارج و به عنوان نقطه‌هایی برای گریز از تبعات سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، به ویژه گریز از محاصره اقتصادی، مطرح شد. با توجه به تبصره ۱۹ این برنامه، مناطق آزاد قشم، کیش و چابهار فعالیت خود را بدون برخورداری از قانون مشخصی آغاز نمودند. (موسایی و عزیزبانی فر، ۱۳۸۷: ۷۵) از این رو، هر چند تفکر ایجاد مناطق آزاد در ایران به حدود چهار دهه قبل باز می‌گردد، ولی آغاز پایه‌گذاری مناطق آزاد در ایران را باید سال آغاز برنامه اول توسعه؛ یعنی ۱۳۶۸ دانست. (التجائی، ۱۳۸۸: ۲۰۷) تاکنون هفت منطقه آزاد در سطح کشور تصویب و ایجاد گردیده‌اند که عبارت‌اند از منطقه آزاد کیش، منطقه آزاد قشم، منطقه آزاد چابهار، منطقه آزاد بندر انزلی، منطقه آزاد ارس، منطقه آزاد اروند رود و منطقه آزاد ماکو. (آهنگران، ۱۳۹۱، ت: ۵۴)

۲-۳ مفهوم مناطق آزاد:

مناطق و سرزمین‌هایی که کشورها به منظور برقراری ارتباط بین اقتصاد داخلی خویش با اقتصاد خارجی و استفاده از ظرفیت‌های موجود در نزد دیگران و بهره گرفتن از مزیت‌های نسبی خود برای دستیابی به اهداف متعدد و مختلفی مانند توسعه صادرات، ایجاد فرصت‌های شغلی، جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی، افزایش درآمد ارزی، بهبود تراز پرداخت‌های خارجی و در نهایت توسعه اقتصادی ایجاد می‌نمایند، از تنوع بسیاری برخوردارند. تا قرن نوزدهم و نیمه اول قرن بیستم، منطقه آزاد مترادف با بندر آزاد بود، لیکن به دنبال مطرح شدن اهداف و رویکردهای جدید در ایجاد مناطق آزاد، عناوین این مناطق به تناسب اهداف، نوع فعالیت‌ها، نوع ارتباط با اقتصاد داخلی و خارجی و ... که توسط کشور میزبان برای آن‌ها تعریف و در نظر گرفته شده، تعیین می‌گردد.

مالهوترا و پاپادو پولوس در تحقیق مشترکی با استفاده از تعاریف سازمان جهانی کار، بانک جهانی و «انجمن مناطق پردازش اقتصادی جهان» مناطق آزاد را این‌گونه تعریف می‌نمایند: «مناطق جغرافیایی تحدید شده که درون خاک یک کشور قرار گرفته است و با یک سامانه قانون مند آزاد، معافیت از عوارض گمرکی صادرات و واردات، مالیات و دیگر هزینه‌های سرمایه گذاری را فراهم می‌نماید. این معافیت‌ها درصدد ایجاد محیط نسبتاً بدون محدودیتی که بخش تجارت را برای افزایش صادرات و واردات و دیگر تولیدات در کشور میزبان تشویق می‌نماید، هستند» (Malhotra & Papadopoulos, 2008: 20) در مجموع مناطق آزاد تجاری با نام های مختلفی مانند مناطق پردازش صادرات، مناطق ویژه اقتصادی، بندرهای آزاد و مناطق آزاد صنعتی مورد خطاب قرار می‌گیرند. اگرچه همه این‌ها مناطق آزاد تجاری محسوب می‌شوند، ولی از جهات بسیاری با یکدیگر متفاوت هستند. از این‌رو، هیچ تعریف جامعی در خصوص مناطق آزاد تجاری که مورد قبول همگان باشد، وجود ندارد و احتمال توافق روی این تعریف نیز به زودی ممکن نیست. (Jenkins, 2005: 17)

۴-۲ کارکردها و اهداف ایجاد مناطق آزاد

کشورهای در حال توسعه برای دستیابی به پیشرفت توسعه اقتصادی موردنظرشان، با کمبودها و محدودیت‌های متعددی مواجه بوده و در عین حال از برتری‌ها و امکاناتی نیز برخوردارند. «منطقه آزاد، ابزاری است که به طور نسبی می‌تواند کمبودها را جبران و امکانات و برتری‌های بالقوه را در سطح ملی به توانایی بالفعل تبدیل کند و پلی بین اقتصاد داخلی و اقتصاد جهانی گردد» (رفیعی، ۱۳۸۸: ۸) زیرا «مناطق آزاد دارای تأثیرات مثبت بسیاری از جمله کمک به توسعه اجتماعی و اقتصادی کشور مربوط، تنوع بخشیدن به صادرات و ایجاد شغل و تقویت پویایی بین کشورها بوده است» (Bogarin, 2007: 72) از این‌رو، ایجاد منطقه آزاد (و ساختارهای مشابه) با اهداف متعدد و مختلفی شکل می‌گیرد که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به موارد ذیل اشاره نمود:

الف- ایجاد ارتباط و پیوند بین اقتصاد داخلی و اقتصاد بین‌المللی

در فرایند همگرایی با اقتصاد جهانی، دولت‌ها مجبورند از طریق فراهم کردن زمینه‌های رشد بخش خصوصی، آزادسازی تجاری، جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، اولویت رویکردهای اقتصادی در سیاست خارجی کارکردهای جدیدی داشته باشند. (صادقی و همکاران، ۱۳۹۱: ۲۱۳) از مهم‌ترین عوامل هم‌پیوندی و تعامل اثرگذار اقتصاد ملی با اقتصاد جهانی، ایجاد محیط

مناسب برای کسب و کار سرمایه‌گذاران بخش خصوصی داخلی است. محیطی که بتواند تمایل به سرمایه‌گذاری را افزایش دهد و باعث پیوند سرمایه‌گذاران داخلی با سرمایه‌گذاران خارجی شود. (خلیلی، ۱۳۹۱: ۱۳)

ب- افزایش میزان و تنوع صادرات کالا و خدمات و کسب درآمد ارزی
مناطق آزاد با ایجاد مشوق‌ها و معافیت‌های متنوع سعی دارند که سرمایه‌گذاری خارجی را جذب و آن را در تولید کالاهای صادراتی مورد استفاده قرار دهند. سپس با صادرات این کالاها، کشور را از آثار و مزایای مثبت صادرات و تجارت نظیر ایجاد اشتغال، رشد اقتصادی، توسعه منطقه ای برخوردار نمایند. این مناطق در جهان به عنوان محور توسعه اقتصادی کشورها به شمار می‌آیند و با هدف ایجاد درآمد ارزی از طریق جذب سرمایه خارجی و داخلی پایه‌گذاری شده‌اند (مسرور، ۱۳۹۲: ۸۱) در واقع مناطق آزاد تجاری از ابزارهای گسترش صادرات صنعتی و تسهیل دسترسی کشورها به بازارهای جهانی بوده و از این ظرفیت برخوردارند که منابع کسب درآمد ارزی یک کشور را گسترش داده و با تنوع بخشیدن به آن و کسب درآمد ارزی جهت پیشبرد برنامه‌های موردنظر، رفع نیازهای اقتصاد ملی را تسهیل نماید.

پ- جذب سرمایه‌گذاری و تأمین منابع مالی
سرمایه یکی از محوری‌ترین ضروریات و نیروی پیشران هر فعالیت اقتصادی به شمار می‌آید. شکاف بین عرضه و تقاضای سرمایه همواره وجود داشته و رقابت برای جذب هرچه بیشتر آن امری طبیعی است. تمام کشورهای جهان در تلاش هستند تا با جذب، ساماندهی و به‌کارگیری سرمایه‌های داخلی و خارجی برنامه‌های اقتصادی موردنظرشان را پیش ببرند. در این راستا، جذب سرمایه‌گذاران از عوامل تأثیرگذار بر تحرک اقتصادی و افزایش تولید و صادرات کشورها بوده و منجر به افزایش شتاب در گسترش فرآیند توسعه صنعتی و فن‌آوری می‌گردد. در واقع «جذب سرمایه‌گذاری خارجی را می‌توان به نوعی محوری‌ترین هدف مناطق آزاد تجاری نیز به شمار آورد چرا که عمده‌ترین و مهم‌ترین منافع ناشی از جذب سرمایه‌گذاری‌های خارجی به کشورها، از جمله ایجاد اشتغال، افزایش تولید و صادرات، انتقال فن‌آوری، مهارت‌ها و دانش فنی، توسعه ظرفیت اداری، دسترسی به بازارهای جهانی و ... به‌نوعی اهداف مدنظر در ایجاد مناطق آزاد به شمار می‌آیند.

ت- بهره‌گیری از مزیت‌های نسبی برای ارتقاء موقعیت کشور در اقتصاد منطقه‌ای و بین‌المللی

مسئله اصلی در روند اقتصادی امروزی این است که بازیگری برنده است که نه تنها مزیت نسبی کنونی خودش را حفظ کند، توانایی تولید مزیت نسبی برای خودش را (نیز) دارد. (تائب، ۱۳۸۶: ۲۴۸) از این رو، کشورهای در حال توسعه که به واسطه کمبود سرمایه و فناوری پیشرفته قادر به تولید و صدور کالاهای صنعتی نیستند، تلاش دارند تا با ایجاد مناطق آزاد و جذب سرمایه و فناوری خارجی و تولید محصولاتی که در آن از مزیت نسبی برخوردارند، ضمن ایجاد اشتغال و کسب درآمد ارزی به رشد توسعه کشور خویش کمک کنند. این مزیت نسبی می‌تواند شامل نیروی کار ارزان، ذخایر معدنی، کالاهای کشاورزی و سایر مواد اولیه، موقعیت جغرافیایی، وضعیت اقلیمی و ... باشد.

ث- جذب و انتقال فناوری و مهارت‌های فنی و مدیریتی

بنگاه‌های فعال در مناطق آزاد اقتصادی بیشتر از سایر بنگاه‌ها با دنیای خارج در ارتباط می‌باشند و می‌توان از آن‌ها به عنوان پیشران‌های انتقال فن‌آوری‌ها و نوآوری‌های روزآمد جهان مدرن، به داخل مرزهای کشور بهره‌جست. بنگاه‌های فعال در این مناطق قادرند تا از طریق الگوبرداری از بنگاه‌های موفق بین‌المللی، به دانش‌های فن‌آوری و مدیریتی، مهارت‌های شغلی و بهره‌گیری از متخصصین خارجی در شرکت‌های داخلی موجود در مناطق آزاد دست یابند. لازم به ذکر است انتقال دانش از مناطق آزاد به داخل مرزهای کشور مستلزم آماده بودن شرایط در داخل کشور (آزادی در واردات، وجود ساختارهای منعطف و مقرراتی و ... هستند. (مونسان، ۱۳۹۲) تربیت نیروی انسانی نیازمند تدابیر و سازماندهی مشخص و برنامه‌ریزی شده برای آموزش و تحقیقات در زمینه آموزش‌های عملی و کاربردی است و ارتقاء سطح مهارت‌های مدیریتی نیز از جمله اثراتی است که در نتیجه تحقق این شاخص به دست می‌آید. چرا که سرمایه‌گذاری شرکت‌های چند ملیتی ظرفیت اداری را نیز افزایش می‌دهد «که بدون آن دسترسی به فن‌آوری تا حد وسیعی جنبه تزیینی دارد. مطمئناً کشورهای رو به توسعه بسیاری کارآفرینان و نوآوران با استعدادی دارند». (گیلیس و دیگران، ۱۳۹۱: ۵۸۱) فناوری منتقل شده در مناطق آزاد باید براساس مزیت‌های نسبی موجود در کشور الگوبرداری گردیده و «دارای تطابق با مدل‌های فناورانه داخل کشور باشد تا بتوانند ارتباطات اصولی و منطقی با این مجموعه را برقرار نمایند» (نورسینا، ۱۳۸۳: ۱۳۸)

ج- ایجاد فرصت‌های شغلی و اشتغال

هرچند بسیاری از مناطق آزاد و ویژه در رسیدن به اهدافشان ناموفق بوده‌اند، اما بسیاری از این مناطق در زمینه‌های رشد جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، توسعه صادرات، افزایش اشتغال و همچنین ایفای نقش در تسریع یکپارچگی با تجارت جهانی موفقیت شایان توجهی داشته‌اند. (آهنگران، ۱۳۹۱ ب: ۴۱) چرا که هدف عمده از تشکیل این مناطق دسترسی به رشد و توسعه اقتصادی و حضور فعال در بازارهای جهانی و منطقه‌ای در سایه سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌ها به منظور ایجاد جذابیت برای سرمایه‌گذاران و تولید و صادرات کالاهای صنعتی است که اشتغال آفرینی، افزایش درآمد عمومی و ارتقای جایگاه بین‌المللی کشور را به بار خواهد آورد. (خادم‌عرب‌باغی، ۱۳۹۲: ۵۷) از این رو، یکی از اهداف مهم و محوری در تأسیس مناطق آزاد، ظرفیت‌هایی است که مناطق از نظر ایجاد فرصت‌های شغلی و اشتغال دارا هستند.

۳- تحلیل محتوای اندیشه‌ها، آراء، نظرات، رهنمودها و تدابیر حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

۳-۱ فرایند تحلیل محتوا

جستجو در نرم‌افزار «حدیث ولایت» که کلیه آثار و مکاتبات و بیانات و پیام‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در آن گردآوری شده است، و سایت رسمی دفتر ایشان نشان می‌دهد که معظم له تنها در سند ابلاغ سیاست‌های اقتصاد مقاومتی به واژه «مناطق آزاد» اشاره فرموده‌اند. اما با بررسی نقطه نظرات رهبر معظم انقلاب و دست‌یابی به آرای معظم له پیرامون موضوعات مربوط به مناطق آزاد و کار ویژه‌های این مناطق می‌توان الگویی را در مورد موضوع مورد تحقیق ارائه نمود.

به این منظور، ابتدا کلیه آثار و مکاتبات و بیانات و پیام‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به دقت مورد مطالعه قرار گرفت و مطالب مرتبط با مناطق آزاد، موضوعات اقتصادی مرتبط با کارکردهای ذاتی مناطق فوق و باید و نبایدهای مورد تأکید معظم له در این زمینه استخراج و در قالب بیش از دو هزار فیش تنظیم گردید.

در مرحله بعد، با توجه به زمان، شرایط و موقعیت مطرح شدن این آثار، مکاتبات، بیانات یا پیام‌ها، مفاهیم اصلی تعیین و کدگذاری آن‌ها انجام گردید. سپس با تجمیع مفاهیم همسان و همگرا، مقوله‌ها مشخص شدند و در گام سوم با تجمیع مقوله‌های همسان و همگرا گزاره‌ها استخراج شدند. (جدول شماره ۱)

۲۰۰ فصلنامه امنیت ملی، سال ششم، شماره بیست و یکم، پاییز ۱۳۹۵

در نهایت گفتمان حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در زمینه مسائل مربوط به مناطق آزاد در محورهای سه گانه (ارکان جهت ساز) تنظیم گردیدند. محور نخست به دکترین اقتصادی مقام معظم رهبری در زمینه مناطق آزاد اختصاص داشت. دومین محور به اهداف ترسیم شده از سوی معظم‌له برای مناطق آزاد تجاری می‌پردازد که در سیاست‌های ابلاغی در راستای اقتصاد مقاومتی به تصریح تبیین گردیده‌اند. سومین محور به سیاست‌های مورد تأکید مقام معظم رهبری در مسائل و موضوعات مرتبط با اهداف و کارکردهای ذاتی مناطق آزاد می‌پردازد.

گزاره‌ها (ابعاد)	مقوله (مؤلفه‌ها)	مفهوم	متن	تاریخ	موقعیت	شناسه
تقویت مبانی دانشی و فناورانه اقتصاد کشور	ارتقاء سطح بهره‌وری منابع	حداکثر استفاده از سرمایه و کاهش هزینه‌ها از الزامات اقتصاد مقاومتی	آن کسی که سرمایه‌گذاری می‌کند، سعی کند حداکثر استفاده از آن سرمایه انجام بگیرد؛ یعنی هزینه‌های تولید را کاهش بدهند؛ بعضی از بی‌تدبیری‌ها، بی‌سیاستی‌ها موجب می‌شود هزینه‌ی تولید برود بالا، بهره‌وری سرمایه و کار کم بشود.	۱۳۹۳۰۱۰۱	بیانات در حرم مطهر رضوی	۱. N

گزاره‌ها (ابعاد)	مقوله (مؤلفه‌ها)	مفهوم	متن	تاریخ	موقعیت	شناسه
تقویت مبانی دانشی و فناورانه اقتصاد کشور	ارتقاء سطح بهره‌وری منابع	ظرفیت نیروی انسانی یکی از بزرگ‌ترین ظرفیت‌های کشور	یکی از ظرفیت‌های مهم ما، ظرفیت نیروی انسانی ما است. نیروی انسانی در کشور ما، یکی از بزرگ‌ترین ظرفیت‌های کشور ما است.	۱۳۹۳۰۱۰۱	بیانات در حرم مطهر رضوی	N .۲
تقویت مبانی دانشی و فناورانه اقتصاد کشور	ارتقاء سطح توانمندی- های مدیریتی	بهترین استفاده از داشته‌ها معنای ارتقای بهره‌وری	ارتقای بهره‌وری معنایش این است که ما بتوانیم از آنچه که داریم، بهترین استفاده را بکنیم.	۱۳۸۸۰۱۰۱	بیانات در حرم رضوی	N .۳

گزاره‌ها (ابعاد)	مقوله (مؤلفه‌ها)	مفهوم	متن	تاریخ	موقعیت	شناسه
تقویت مبانی دانشی و فناورانه اقتصاد کشور	ارتقاء سطح توانمندی- های مدیریتی	پیشرفت در ارتقای بهره‌وری از ابعاد پیشرفت همه جانبه کشور	مقصود از پیشرفت، پیشرفت همه جانبه است. از همه ی ابعاد در کشور، این ملت، شایسته و سزاوار پیشرفت است: پیشرفت در تولید ثروت ملی، پیشرفت در دانش و فناوری، پیشرفت در اقتدار ملی و عزت بین‌المللی، پیشرفت در اخلاق و در معنویت، پیشرفت در امنیت کشور، پیشرفت در ارتقای بهره‌وری.	۱۳۸۸۰۱۰۱	بیانات در حرم رضوی	N .۴
تقویت مبانی دانشی و فناورانه اقتصاد کشور	ارتقاء سطح مهارتی و تجربی نیروی انسانی	جذب فناوری از طریق تعامل مؤثر و سازنده با کشورها، سازمان‌ها و ترتیبات منطقه‌ای و جهانی	۶. جذب فناوری، سرمایه و منابع مالی، مبادله نیروی کار و دسترسی به بازارهای خارجی کالا و خدمات از طریق تعامل مؤثر و سازنده با کشورها، سازمان‌ها و ترتیبات منطقه‌ای و جهانی.	۱۳۹۰۰۴۲۸	ابلاغ سیاست‌های کلی اشتغال	N .۵

شناسه	موقعیت	تاریخ	متن	مفهوم	مقوله (مؤلفه‌ها)	گزاره‌ها (ابعاد)
۶. N	ابلاغ سیاست‌های کلی اشتغال	۱۳۹۰۰۴۲۸	۲. آموزش نیروی انسانی متخصص، ماهر و کارآمد متناسب با نیازهای بازار کار (فعلی و آتی) و ارتقاء توان کارآفرینی با مسئولیت نظام آموزشی کشور (آموزش و پرورش، آموزش فنی و حرفه ای و آموزش عالی) و توأم کردن آموزش و مهارت و جلب همکاری بنگاه‌های اقتصادی جهت استفاده از ظرفیت آن‌ها.	آموزش نیروی انسانی متخصص، ماهر و کارآمد	ارتقاء سطح مهارتی و تجربی نیروی انسانی	تقویت مبانی دانشی و فناورانه اقتصاد کشور

جدول شماره ۱: نمونه مفاهیم، مقوله‌ها (مؤلفه‌ها) و گزاره‌های (ابعاد) استخراج شده از کدگذاری آزاد

در آثار، مکاتبات، بیانات یا پیام‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)

۲-۳ ارکان جهت ساز الگوی اداره امور مناطق آزاد:

۱-۲-۳ دکترین اقتصادی مناطق آزاد:

حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) با رویکرد همه‌جانبه نگرانه و جامع خویش، تقابل و مبارزه نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران با نظام سلطه در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و ... را به روشنی تبیین فرموده و نقش و جایگاه مباحث اقتصادی در این مبارزه را مشخص فرموده‌اند. اقتصاد مقاومتی از موضوعاتی است که مقام معظم رهبری برای مقابله با

۲۰۴ فصلنامه امنیت ملی، سال ششم، شماره بیست و یکم، پاییز ۱۳۹۵

اقدامات دشمنان کشور مورد عنایت قرار داده و محورهای اصلی مقاومت و خنثی ساختن توطئه‌هایی مانند تحریم و محاصره اقتصادی را بر حول اقتصاد مقاومتی تبیین فرموده‌اند. توجه ایشان به موضوع اقتصاد مقاومتی به گونه‌ای بوده است که با تبیین اجزای آن می‌توان این موضوع را دکرترین اقتصادی ایشان به شمار آورد.

۱-۲-۳ کسب استقلال و اقتدار اقتصادی:

مقام معظم رهبری استقلال کشور، و به تبع آن استقلال اقتصادی را به عنوان هویت جمهوری اسلامی معرفی فرموده‌اند. ایشان ضمن تأکید بر اهمیت استقلال اقتصادی و ضرورت عدم وابستگی اقتصادی، آن را یک ضرورت حیاتی دانسته و به دشوار بودن کسب استقلال اقتصادی و مشکل‌تر و دیرپاب‌تر بودن آن نسبت به استقلال سیاسی اشاره فرموده‌اند. در این گفتمان بیش از ۶۲ بار بر تأمین و حفظ استقلال اقتصادی، ۶۵ بار بر کسب اقتدار اقتصادی، ۴۹ بار بر مقابله با تحریم و محاصره اقتصادی و بیش از ۵۴ بار بر کاهش وابستگی به نفت و دستیابی به اقتصاد بدون نفت اشاره شده است. از این‌رو، گزاره‌های فوق، مؤلفه‌های فرعی بحث کسب استقلال و اقتدار اقتصادی را تشکیل می‌دهند که در مجموع بیش از ۲۳۰ بار توسط معظم له مورد اشاره قرار گرفته است.

۲-۱-۲-۳ مردمی کردن اقتصاد:

حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) مردمی کردن اقتصاد را جزو الزامات اقتصاد مقاومتی دانسته و با تأکید بر توانمندسازی و تشویق بخش خصوصی به فعالیت اقتصادی، وارد کردن بعد مدیریت مردم به عرصه اقتصاد را روح سیاست‌های اصل ۴۴ بیان فرموده و فراهم ساختن زمینه و فرصت مناسب برای نقش‌آفرینی مردم و همه فعالان اقتصادی، به حداکثر رساندن مشارکت آحاد جامعه در فعالیت‌های اقتصادی با تسهیل و تشویق همکاری‌های جمعی، اصلاح و تقویت همه‌جانبه نظام مالی کشور با هدف پیشگامی در تقویت بخش واقعی و مشارکت دادن بخش خصوصی در فروش نفت را مورد اشاره قرار داده و مردم‌محوری، ضرورت اتکا به مردم و بهای بیشتر به مردم دادن در عرصه اقتصاد، واگذاری فعالیت‌های اقتصادی به مردم و حمایت دولت از بخش غیردولتی را از ویژگی‌های سیاست‌های اقتصاد مقاومتی برشمرده‌اند.

توانمند ساختن و تشویق بخش خصوصی به فعالیت اقتصادی با ۵۹ بار، استفاده‌ی حداکثری از زمان، منابع، امکانات و سرمایه‌ها با حدود ۱۰ بار، استفاده از همه‌ی ظرفیت‌های دولتی و مردمی با حدود ۲۰ بار و فعال کردن واحدهای کوچک و متوسط با حدود ۱۰ بار مورد تأکید قرار

گرفتن از سوی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) مؤلفه‌های فرعی مردمی کردن اقتصاد می‌باشند که در مجموع یک‌صد بار مورد اشاره قرار گرفته‌اند.

۳-۱-۲-۳ پیشرفت همه جانبه:

حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) با جایگزین نمودن مفهوم پیشرفت به جای واژه‌هایی مانند توسعه و رشد بار معنایی این مفهوم را گسترش داده‌اند. معظم‌له پیشرفت را مفهوم کلیدی اهداف ملت ایران، آرمان، خواسته عمومی مردم و واقعیت جامعه، دربرگیرنده عدالت، آزادی و اعتلای اخلاقی و معنوی معرفی و بر لزوم تبدیل موضوع پیشرفت و عدالت به گفتمان ملی و تحقق یک پیشرفت جهشی همه‌جانبه تأکید فرموده‌اند. ایشان رسیدن به پیشرفت و رشد اقتصادی حقیقی مورد نظرشان را مشروط به تکیه‌ی به علم، ثبات در برنامه‌ریزی، نظریه‌پردازی و تولید دانش و پیروی از الگوی اقتصاد بومی (مقاومتی) برشمرده و پیشرفت اقتصادی را از ابعاد حیات طیبیه موردنظر اسلام دانسته‌اند.

از سوی دیگر، معظم‌له دانش‌محوری را از ویژگی‌های سیاست‌های اقتصاد مقاومتی برشمرده و بر پیشسازی اقتصاد دانش‌بنیان، پیاده‌سازی و اجرای نقشه جامع علمی کشور و ساماندهی نظام ملی نوآوری، همچنین افزایش سهم تولید و صادرات محصولات و خدمات دانش‌بنیان و دستیابی به رتبه اول اقتصاد دانش‌بنیان در منطقه تأکید فرموده و اقتصاد متکی به دانش و فناوری را عاملی مؤثر در کسب موفقیت در حوضه اقتصاد و عینیت بخشیدن به یک الگوی الهام‌بخش از نظام اقتصادی اسلام معرفی می‌فرمایند و بنیان‌گذاری کارهای اقتصادی بر پایه‌ی دانش و تبدیل آن به وجه غالب اقتصاد کشور را عامل قدرت‌یابی کشور در زمینه‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی معرفی فرموده‌اند.

در این رابطه پیشرفت، رشد و رونق اقتصادی با بیش از یک‌صد بار، لزوم تکیه بر اقتصاد دانش‌بنیان بیش از یک‌صد بار، تولید ثروت ملی و افزایش رفاه عمومی با ۹۰ بار و حمایت از تولید ملی و مصرف تولیدات داخلی با بیش از یک‌صد بار مورد اشاره قرار گرفتن توسط رهبر معظم انقلاب، مؤلفه‌های فرعی بحث پیشرفت همه جانبه به شمار می‌آیند که در مجموع حدود ۴۰۰ بار توسط معظم‌له مورد اشاره قرار گرفته است.

۳-۲-۲ اهداف مناطق آزاد

حضرت امام‌خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در بند ۱۱ سیاست‌های ابلاغی اقتصاد مقاومتی به صراحت به موضوع مناطق آزاد اشاره و به طور مشخص اهدافی را برای مناطق آزاد تعیین فرموده‌اند که

۲۰۶ فصلنامه امنیت ملی، سال ششم، شماره بیست و یکم، پاییز ۱۳۹۵

می‌توان آن‌ها را در راستای اهداف کلان و کلی گفتمان ایشان در حوزه اقتصاد برشمرد و به عنوان اهداف مناطق آزاد قرار داد: «توسعه حوزه عمل مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور به منظور انتقال فناوری‌های پیشرفته، گسترش و تسهیل تولید، صادرات کالا و خدمات و تأمین نیازهای ضروری و منابع مالی از خارج»

۱-۲-۳ انتقال فناوری‌های مورد نیاز:

در زمینه انتقال فناوری‌های پیشرفته به کشور، مقام معظم رهبری همواره نکات متعددی را مورد تأکید قرار داده‌اند. در این رابطه مؤلفه‌های تکیه بر اقتصاد دانش‌بنیان با ۴۳ بار، دستیابی به توان و سطح علمی مطلوب با ۲۵ بار و کسب فناوری‌های مورد نیاز با ۱۳ بار بیشترین موارد مورد اشاره ایشان بوده‌اند. از این‌رو، می‌توان موارد فوق را به عنوان مؤلفه‌های فرعی بحث انتقال فناوری‌های پیشرفته برشمرد که در مجموع ۸۰ بار مورد اشاره قرار گرفته است.

۲-۲-۳ گسترش و تسهیل تولید:

مقام معظم رهبری در زمینه گسترش و تسهیل تولید نیز نکات متعددی را مطرح فرموده‌اند. حمایت از سرمایه و سرمایه‌گذاران داخلی با ۷۵ بار، کارآفرینی و ایجاد اشتغال با ۵۴ بار و افزایش سطح تولید ملی با ۳۷ بار مورد اشاره واقع شدن، مؤلفه‌های فرعی بحث گسترش و تسهیل تولید می‌باشند که در مجموع ۱۶۶ بار مورد اشاره قرار گرفته است.

۳-۲-۳ صادرات کالا و خدمات:

دستیابی به اقتصاد بدون نفت ۵۴ بار، رهایی از خام‌فروشی بیش از ۵۰ بار و حضور در بازارهای جهانی ۲۶ بار از سوی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) مورد تأکید قرار گرفته‌اند و مؤلفه‌های فرعی بحث صادرات کالا و خدمات می‌باشند که در مجموع ۸۰ بار مورد اشاره قرار گرفته است.

۴-۲-۳ تأمین نیازهای ضروری و منابع مالی از خارج:

تأمین نیازهای ضروری و منابع مالی از خارج چهارمین هدف تعیین شده برای مناطق آزاد از سوی مقام معظم رهبری می‌باشد که در قالب مؤلفه فرعی «جذب و بکارگیری سرمایه‌گذاران خارجی» و «افزایش درآمدهای ارزی» در مجموع حدود ۲۰ بار مورد اشاره و تأکید معظم‌له واقع شده است.

۳-۲-۳ سیاست‌های مناطق آزاد

سیاست‌هایی که همواره مورد تأکید حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) بوده و باید و نبایدهای کلان اقتصادی کشور را تعریف و تبیین نموده‌اند، در خصوص مناطق آزاد تجاری نیز مصداق دارند.

۱-۳-۲-۳ ارتقای سطح امنیت اقتصادی:

از منظر رهبر معظم انقلاب اهمیت موضوع امنیت اقتصادی به اندازه‌ای است که معظم‌له علاوه بر این که در مقاطع مختلف به آن اشاره فرموده‌اند، در سال ۱۳۷۹ و در سند سیاست‌های کلی کشور که به قوای سه‌گانه ابلاغ گردید، به طور صریح و مشخص سیاست‌های کلی امنیت اقتصادی را مورد تأکید قرار داده‌اند. از سوی دیگر، مبارزه با مفاسد و به تبع آن فساد مالی و اقتصادی از مؤلفه‌ها و موضوعاتی است که مقام معظم رهبری همواره بر ضرورت و لزوم مقابله با آن تأکید و این موضوع را از موانع و مشکلات اصلی و اساسی در مباحث اقتصادی کشور به شمار آورده و به خاطر اهمیت موضوع در سال ۱۳۸۰ خطاب به سران قوای سه‌گانه فرمان هشت‌ماده‌ای را صادر فرموده و الزامات و ویژگی‌های مبارزه با مفاسد اقتصادی را تبیین فرمودند. وجود بیش از ۶۱ مرحله اشاره صریح به این موضوع بیانگر حساسیت و توجه مقام معظم رهبری به موضوع مبارزه با مفاسد اقتصادی می‌باشد.

همچنین، وجود انحصار و نابرابری در دسترسی افراد جامعه به اطلاعات، امکانات و فرصت‌ها و امکان استفاده و بهره‌مندی از آن‌ها از موضوعاتی است که بر وجوه مختلف روابط موجود در جامعه تاثیر گذاشته و رانت‌های اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و ... را به همراه می‌آورد. در مباحث اقتصادی، این انحصارگرایی و ناعدالتی نمود و ظهور بسیار برجسته‌ای داشته و با بسترسازی برای ایجاد جریان‌های ناصالح اقتصادی، مانع از شکل‌گیری اقتصاد سالم و کارآمد می‌گردد. از این‌رو، مقام معظم رهبری با بیش از ۴۱ مرحله اشاره صریح، همواره بر رفع تبعیض و نابرابری در دسترسی افراد جامعه به اطلاعات، امکانات و فرصت‌ها تأکید داشته‌اند.

از این‌رو، «تأمین امنیت سرمایه‌گذاری‌های صورت گرفته» با بیش از ۳۲ بار توصیه و تأکید از سوی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، به همراه «مبارزه با مفاسد اقتصادی» و «انحصارزدایی و ایجاد عدالت در برخورداری از اطلاعات، فرصت‌ها و امکانات» مؤلفه‌های «ارتقای سطح امنیت اقتصادی» به شمار می‌آیند.

۲-۳-۲-۳ درون‌زا نمودن و ارتقاء ظرفیت‌های مناطق آزاد:

ایجاد و تقویت بنیان‌ها و زیرساخت‌های نرم‌افزاری و سخت‌افزاری در تمام حوزه‌ها از مؤلفه‌های تأثیرگذار و نقش‌آفرین در اقتدار و توان ملی هر کشور به شمار می‌آید. مقام معظم رهبری با رویکردی ارزش‌مدارانه به این موضوع، بیش از ۳۰ بار ضرورت «تقویت زیرساخت‌های اقتصادی» را مورد اشاره قرار داده‌اند.

کشور ایران با برخورداری از ویژگی‌های خاص جغرافیایی و منابع ارزشمند طبیعی، از مزیت‌های بسیار چشمگیری برخوردار بوده و بهره‌گیری مناسب و اصولی از آن‌ها می‌تواند بر ظرفیت‌ها و قابلیت‌های اقتصادی، و به تبع آن قدرت ملی کشور، پیامدهای مثبتی را برجای بگذارد. مقام معظم رهبری، همواره بر استفاده از این مزیت‌ها تأکید فرموده و تکیه بر ظرفیت‌های داخلی را از ویژگی‌های سیاست‌های اقتصاد مقاومتی و توجه به ظرفیت‌های وسیع کشور را انگیزه و عامل تهیه این سیاست‌ها خوانده و بر استفاده از مزیت‌های مناطق کشور جهت محور قرار دادن رشد بهره‌وری در اقتصاد با تقویت عوامل تولید، توانمندسازی نیروی کار، تقویت رقابت‌پذیری اقتصاد، ایجاد بستر رقابت بین مناطق و استان‌ها و به کارگیری ظرفیت و قابلیت‌های متنوع در جغرافیای مزیت‌های مناطق کشور تأکید فرموده و ثروت‌های طبیعی و انسانی چشمگیر را به عنوان یکی از مزیت‌های کشور عنوان فرموده‌اند. وجود بیش از ۳۷ مرحله تأکید در این زمینه، نشانگر اهمیت «ارتقاء و استفاده از ظرفیت‌ها و مزیت‌های موجود» به دلیل نقش و تأثیرات گسترده‌ای که در زمینه‌هایی مانند ارتقاء توانمندی‌های داخلی کشور، رفع مشکلات و معضلات اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ...، مقابله با برخی تهدیدات و آسیب‌پذیری‌ها و ... دارد.

خلق مزیت‌های جدید از جمله موضوعاتی است که از درهم آمیختگی و ترکیب نقاط قوت و فرصت‌های بالفعل و بالقوه و کاربست هوشمندانه منابع و امکانات موجود برای برون رفت از چالش‌ها و تهدیدات و تبدیل آن‌ها به نقاط قوت و مزیت‌های نوین می‌باشد. این موضوع که در علوم و صنایع دانش‌بنیان و همچنین علوم پیش‌تاز و پیشرفته‌ای مانند نانو فناوری‌ها، دانش هسته‌ای و ... تجلی بسیار بیشتری دارد، همواره مورد تأکید مقام معظم رهبری بوده و بیش از ۲۰ بار مورد اشاره معظم له قرار گرفته است. بدیهی است مناطق آزاد می‌توانند در خلق برخی مزیت‌های جدید ایفای نقش نمایند.

حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در نگاهی راهبردی دانشمندان، متخصصین، شرکت‌های دانش‌بنیان و افراد مبتکر را از مهم‌ترین زیرساخت‌های اقتصادی کشور خوانده و بیش از ده بار بر استفاده از فکرها و اندیشه‌ها و راهکارهای صاحب‌نظران تأکید فرموده‌اند. از این‌رو، «خلق مزیت‌های جدید در سطح مناطق آزاد» به همراه «تقویت زیرساخت‌های اقتصادی» و «ارتقاء و استفاده از ظرفیت‌ها و مزیت‌های موجود» و «استفاده از فکرها و اندیشه‌ها و راهکارهای صاحب‌نظران» مؤلفه‌های بعد «درون‌زا نمودن و ارتقای ظرفیت‌های مناطق آزاد» به شمار می‌آیند.

۳-۳-۲-۳ ایجاد شرایط مطلوب و مناسب:

سومین بعد در محور سیاست‌ها در گفتمان حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) به ایجاد شرایط مطلوب و مناسب تخصیص دارد که بیش از یک‌صد بار مورد اشاره و تأکید معظم‌له واقع شده است و «اجرای سیاست‌های اصل تحول آفرین ۴۴»، «اصلاح و بازنگری قوانین و مقررات»، «اصلاح و بازنگری ساختارها»، «فراهم نمودن زیرساخت‌های مورد نیاز» و «اعطای مشوق‌های مناسب و اثربخش» مؤلفه‌های آن را تشکیل می‌دهند.

نظامات و قوانین موجود در هر حوزه‌ای واجد نقش قابل توجه و تأثیرگذاری بر تعاملات و فعالیت‌های مرتبط بوده و اصلاح نظامات و قوانین و مقرراتی که به دلایل گوناگونی همچون ناهمخوانی با شرایط، واقعیات و تغییرات محیطی، ایجاد انحصارها و مزیت‌های نادرست، ایجاد پیچیدگی و چالش‌های غیرضروری در فرایندها و ... بیش از آن که نظم بخشنده و تسهیل‌کننده فعالیت‌ها و اقدامات قانونمند و درست باشند، بازدارنده و تخریب‌کننده هستند، از الزامات و ضروریاتی است که همواره مدنظر مقام معظم رهبری بوده‌اند، به‌گونه‌ای که ایشان در بیش از ۲۰ مورد به صراحت بر این امر تأکید فرموده‌اند.

سیاست‌های اصل ۴۴ محور بسیار مهمی است که مقام معظم رهبری از بدو ابلاغ این سیاست‌ها تاکنون در اغلب دیدارهای مسئولین دولتی و بخش اقتصادی به‌گونه‌ای بر اجرای آن‌ها تأکید فرموده‌اند که می‌توان آن‌ها را از مهم‌ترین و اساسی‌ترین شاخصه‌ها و معیارهای موردنظر معظم‌له در حوزه اقتصاد به شمار آورد. ایشان سیاست‌های اصل ۴۴ قانون اساسی را از الزامات و ارکان اقتصاد مقاومتی و «سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی» را تداوم بخش سیاست‌های کلی اصل ۴۴ قانون اساسی معرفی فرموده‌اند. در مجموع، حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) بیش از ۹۰ بار

۲۱۰ فصلنامه امنیت ملی، سال ششم، شماره بیست و یکم، پاییز ۱۳۹۵

بر اجرای سیاست‌های اصل تحول آفرین ۴۴ تأکید فرموده‌اند که بیش از ۲۰ مورد به طور مشترک بر ارتباط و همسویی سیاست‌های اصل ۴۴ و سیاست‌های اقتصاد مقاومتی بوده است. «فراهم نمودن زیرساخت‌های مورد نیاز»، «اصلاح و بازنگری ساختارها» و «اعطای مشوق‌های مناسب و اثربخش» از دیگر مؤلفه‌های بعد «ایجاد شرایط مطلوب و مناسب» می‌باشند که بر حسب مورد و ایجاب وضعیت، مورد تأکید مقام معظم رهبری قرار گرفته‌اند.

۴-۳-۲-۳ برون‌نگری و جذب سرمایه

حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) در سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه توجه بسیار قابل توجهی به رویکرد صادرات محور داشته و بر اتخاذ «راهبرد توسعه صادرات به ویژه در بخش خدمات با فناوری بالا به نحوی که کسری تراز بازرگانی بدون نفت کاهش یافته و توازن در تجارت خدمات ایجاد گردد» تأکید فرموده‌اند. در این راستا، معظم‌له بر لزوم شناختن و رفع موانع تولید بهینه و تکمیل چرخه‌ی صنعتی و موانع صادرات و سرمایه‌گذاری‌های داخلی کشور، افزایش سهم تولید و صادرات محصولات و خدمات دانش‌بنیان، حمایت همه‌جانبه هدفمند از صادرات کالاها و خدمات به تناسب ارزش افزوده و با خالص ارزآوری مثبت از طریق گسترش خدمات تجارت خارجی و ترانزیت اشاره فرموده و افزایش صادرات غیرنفتی را نشانگر همت مضاعف دانسته‌اند. در مجموع، معظم‌له بیش از ۲۰ بار بر اهمیت و ضرورت اتخاذ رویکرد صادرات محوری تأکید فرموده‌اند.

در دنیای امروز جذب و به‌کارگیری سرمایه‌های خارجی و استفاده از مزیت‌های نسبی کشورها در این زمینه امری الزامی به شمار می‌آید. در این راستا، مقام معظم رهبری به کرات به موضوع فراهم کردن زمینه‌ی جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی اشاره فرموده و «رعایت دقیق منافع ملی و اصول قانون‌اساسی و پرهیز از سلطه‌ی بیگانگان» را ملاحظات مربوط به جذب منابع خارجی عنوان کرده‌اند. معظم‌له در ابلاغیه مربوط به سیاست‌های کلی نظام در امور «تشویق سرمایه‌گذاری» نیز توجه به «کسب دانش فنی، دسترسی به بازارهای بین‌المللی، رشد اقتصادی، توسعه اشتغال و ارتقاء مدیریت و بهره‌وری، در جذب سرمایه‌گذاری خارجی، با اولویت سرمایه‌گذاری مستقیم و بلندمدت» و «تنظیم فعالیت مجاز سرمایه‌گذاری خارجی در بورس اوراق بهادار به نحوی که ثبات و تعادل بازارهای مالی و ارزی حفظ شود» را مورد تأکید قرار داده‌اند. در مجموع، موضوع «افزایش سطح جذب سرمایه و منابع مالی» بیش از ۱۵ بار مورد اشاره معظم‌له قرار گرفته است.

۳-۳ تحلیل گفتمان حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی) درباره اقتصاد

گفتمان حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی) در موضوع اقتصاد (با رویکرد کارویژه‌های مناطق آزاد) و مفاهیم نزدیک به آن را می‌توان در غالب مفاهیم اصلی گفتمان به این شرح تبیین کرد.

مفصل‌بندی این گفتمان بر عهده سه‌گانه عدالت، استقلال و پیشرفت می‌باشد.

دال مرکزی در اندیشه و بیانات حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، «عدالت اجتماعی»، «استقلال اقتصادی» و «پیشرفت همه‌جانبه» است. این مفهوم، در تمام نظرات ایشان در موضوعات اقتصادی به وضوح نمایان بوده و سایر مفاهیم و عناصر در بیانات و ادبیات ایشان را تحت تأثیر قرار داده است. به دلیل محوریت «عدالت اجتماعی»، «استقلال اقتصادی» و «پیشرفت همه‌جانبه» در بیانات و اندیشه‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، ایشان به تأمین عدالت در نزد گروه‌های مختلف جامعه، رفع فقر و شکاف طبقاتی، قطع وابستگی به نفت و رشد و رونق اقتصادی اهتمام داشته‌اند.

عناصر اصلی در گفتمان حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی) عبارتند از: «حمایت از تولید ملی»، «ایجاد اشتغال و کارآفرینی»، «استفاده از مزیت‌های کشور»، «کسب اقتدار اقتصادی»، «اهداف ترسیم شده در سند چشم‌انداز» و «تقویت زیرساخت‌های اقتصادی کشور» عناصر اصلی را شکل می‌دهند.

لحظه‌ها: در این گفتمان «اقتصاد مقاومتی»، «تکیه بر اقتصاد دانش‌بنیان» و «تأمین عدالت اجتماعی» و «پیشرفت همه‌جانبه» لحظه‌ها را تشکیل می‌دهند.

حوزه گفتمانی: در گفتمان حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی) نظام اقتصادی اسلام حوزه گفتمانی را تشکیل می‌دهد.

چالش‌ها: گفتمان‌های «عدالت اجتماعی»، «استقلال اقتصادی» و «پیشرفت همه‌جانبه» در بیانات و اندیشه‌های حضرت امام خامنه‌ای (مدظله العالی) با چالش‌های قابل توجهی مانند «محاصره و تحریم اقتصادی»، «وابستگی به نفت»، «مفاسد اقتصادی»، «عدم وجود سطح مطلوب امنیت اقتصادی»، «سطح نامطلوب بهره‌وری منابع و الگوی مصرف»، و ... مواجه می‌باشد. که باید بر آن‌ها غلبه نموده و به وضعیت استیلا و تثبیت دست یابد.

۲۱۲ فصلنامه امنیت ملی، سال ششم، شماره بیست و یکم، پاییز ۱۳۹۵

از جاشدگی: گسترش فرهنگ مصرف زدگی، عدم تحقق سطح مطلوب عدالت اجتماعی، وجود مفسد و مشکلات در ساختارها و روابط اقتصادی از مهم‌ترین از جاشدگی‌های مطرح در مقابل گفتمان اقتصادی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، به شمار می‌آیند.

انسداد و توقف: محاصره و تحریم اقتصادی دشمن و عدم رعایت ملاحظات مربوط به گفتمان اقتصادی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) از سوی برخی بازیگران و کنش‌گران مرتبط با مسائل اقتصادی در داخل کشور مهم‌ترین عوامل انسداد و توقف این گفتمان به شمار می‌آیند.

ضدیت: عملیات روانی دشمن در بزرگ‌نمایی مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور

گفتمان رقیب: وابستگی، شکاف طبقاتی (بی‌عدالتی) و توسعه نیافتگی.

استیلاء: در حال کسب استیلائی

گفتمان امام خامنه‌ای (رحمت الله علیه)	
دال مرکزی	اقتصاد مقاومتی
لحظه‌ها	«اقتصاد مقاومتی»، «تکیه بر اقتصاد دانش‌بنیان» و «تأمین عدالت اجتماعی» و «پیشرفت همه جانبه»
مفصل بندی	سه‌گانه عدالت، استقلال و پیشرفت
عناصر اصلی	«حمایت از تولید ملی»، «ایجاد اشتغال و کارآفرینی»، «استفاده از مزیت‌های کشور»، «کسب اقتدار اقتصادی»، «اهداف ترسیم شده در سند چشم‌انداز» و «تقویت زیرساخت‌های اقتصادی کشور»
حوزه گفتمانگی:	نظام اقتصادی اسلام
چالش‌ها	«محاصره و تحریم اقتصادی»، «وابستگی به نفت»، «مفسد اقتصادی»، «عدم وجود سطح مطلوب امنیت اقتصادی»، «سطح نامطلوب بهره‌وری منابع و الگوی مصرف».
از جاشدگی	گسترش فرهنگ مصرف زدگی، عدم تحقق سطح مطلوب عدالت اجتماعی، وجود مفسد و مشکلات در ساختارها و روابط اقتصادی

انسداد و توقف	محاصره و تحریم اقتصادی دشمن و عدم رعایت ملاحظات مربوط به گفتمان اقتصادی حضرت امام خامنه‌ای (مدظله‌العالی) از سوی برخی بازیگران و کنش گران مرتبط با مسائل اقتصادی در داخل کشور
ضدیت	عملیات روانی دشمن در بزرگ‌نمایی مشکلات و چالش‌های اقتصادی کشور
گفتمان رقیب	وابستگی، شکاف طبقاتی (بی عدالتی) و توسعه‌نیافتگی
استیلاء	در حال کسب استیلاء

جدول شماره ۲: تحلیل گفتمان ولایت فقیه درباره موضوع اقتصاد (با رویکرد کار ویژه‌های مناطق آزاد)

۴-۳ اعتبارسنجی مدل نهایی

پس از تعیین محورها، ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های ارکان جهت ساز مدل اداره امور مناطق آزاد، به منظور اعتبارسنجی مدل فوق و اخذ نظرات خبرگان مناطق آزاد در سطح راهبردی، مراتب با پنج نفر از خبرگان فوق مطرح گردید که پس از انجام برخی اصلاحات جزئی، مدل نهایی مورد تأیید قرار گرفت.

مؤلفه	بعد	محور (رکن)
تأمین و حفظ استقلال اقتصادی	اصل ۱: استقلال و اقتدار اقتصادی	دکترین
مقابله با تحریم و محاصره اقتصادی		
کسب اقتدار اقتصادی		
توانمند ساختن و تشویق بخش خصوصی به فعالیت اقتصادی	اصل ۲: مردمی کردن اقتصاد	
استفاده‌ی حداکثری از زمان، منابع، امکانات و سرمایه‌ها		
استفاده از همه‌ی ظرفیت‌های دولتی و مردمی		
رشد و رونق اقتصادی	اصل ۳: پیشرفت همه جانبه و پیشرفت اقتصادی	
تولید ثروت ملی و افزایش رفاه عمومی		
حمایت از تولید ملی و مصرف تولیدات داخلی		
ارتقاء سطح مهارت‌های علمی	انتقال فناوری‌های پیشرفته	اهداف
انتقال و توسعه فناوری		
توجه به صنایع دانش‌بنیان		
افزایش سطح تولید ملی	گسترش و تسهیل تولید	
ارتقاء سطح بهره‌وری منابع		
کارآفرینی و ایجاد اشتغال		
حمایت از سرمایه‌گذاران داخلی		
حضور در بازارهای جهانی	صادرات کالا و خدمات	
کاهش وابستگی به نفت (دستیابی به اقتصاد بدون نفت)		
رهایی از خام فروشی		
جذب و بکارگیری سرمایه‌گذاران خارجی	تأمین نیازهای ضروری و منابع مالی از خارج	
افزایش درآمدهای ارزی		

مؤلفه	بعد	محور (رکن)
مبارزه با مفسد اقتصادی	ارتقای سطح امنیت اقتصادی	سیاست‌ها
انحصارزدایی و ایجاد عدالت در برخورداری از اطلاعات، فرصت‌ها و امکانات		
تأمین امنیت سرمایه‌گذاری‌های صورت گرفته		
تقویت زیرساخت‌های اقتصادی	درون‌زا نمودن و ارتقای ظرفیت‌های مناطق آزاد	
ارتقاء و استفاده از ظرفیت‌ها و مزیت‌های موجود		
خلق مزیت‌های جدید در سطح مناطق آزاد		
استفاده از فکرها و اندیشه‌ها و راهکارهای صاحب‌نظران		
اجرای سیاست‌های اصل تحول آفرین ۴۴	ایجاد شرایط مطلوب و مناسب	
اصلاح و بازنگری قوانین و مقررات		
فراهم نمودن زیرساخت‌های مورد نیاز		
اصلاح و بازنگری ساختارها		
اعطای مشوق‌های مناسب و اثربخش	برون‌نگری و جذب سرمایه	
اتخاذ رویکرد صادرات/صادرات مجدد محور		
افزایش سطح جذب سرمایه و منابع مالی		
مدیریت درست منابع ارزی		

جدول شماره ۳- ابعاد و مؤلفه‌های مدل نهایی ارکان جهت ساز

۵ - پیشنهادها

با توجه به نتایج و یافته‌های پژوهش حاضر موارد ذیل به عنوان پیشنهاد‌های سیاستی پژوهش حاضر ارائه می‌گردند:

۱-۴-۵-دکترین:

با این وجود، مناطق آزاد ج.ا.ا از این ظرفیت برخوردار هستند که به عنوان پایلوت عمل کرده و کانون تمرکز بخش‌هایی از اهداف و سیاست‌های دکترین اقتصاد مقاومتی باشند که پیاده‌سازی، عملیاتی نمودن و دستیابی به آن‌ها در سرزمین اصلی نیازمند طی مراحل و فراهم نمودن امکانات و تسهیلات سخت افزاری و نرم افزاری گسترده‌تری است. در نتیجه، با توجه به ماهیت وجودی و عملکردی مناطق آزاد، تعریف و تبیین راهبرد توسعه صادرات و صادرات مجدد برای

۲۱۶ فصلنامه امنیت ملی، سال ششم، شماره بیست و یکم، پاییز ۱۳۹۵

مناطق آزاد و همگام‌سازی این راهبرد با راهبرد اقتصاد مقاومتی، می‌تواند بر کارآمدی و نقش آفرینی مناطق فوق در دکترین اقتصاد مقاومتی بیفزاید. از این‌رو، پیشنهاد می‌گردد:

➤ **اقتصاد مقاومتی به عنوان دکترین کلی مناطق آزاد و راهبرد توسعه صادرات و صادرات مجدد به عنوان راهبردهای این مناطق در نظر گرفته شوند.**

➤ **سند راهبردی توسعه مناطق آزاد کشور با رویکردهای ذیل تنظیم گردد؛**

✓ تثبیت، تقویت و ارتقاء جایگاه مناطق آزاد در تصمیم‌گیری‌های راهبردی کشور.

✓ تبیین جایگاه و نقش مناطق آزاد در استقلال و اقتدار اقتصادی کشور.

✓ محور قرار گرفتن مردمی کردن اقتصاد در راهبردهای مناطق آزاد.

✓ تبدیل مناطق آزاد به یکی از هسته‌های اصلی و موتور پیشران کشور جهت دستیابی به سطح مورد انتظار از پیشرفت همه جانبه و پیشرفت اقتصادی.

✓ ایجاد یک نگرش راهبردی برای تعامل بین مناطق آزاد با اقتصاد سرزمین اصلی

۲-۴-۵ اهداف

با عنایت به گستردگی و تنوع ویژگی‌های عمومی و اختصاصی و همچنین ظرفیت‌ها و مزیت‌های بالفعل و بالقوه مناطق آزاد ج.ا.ا، به نظر می‌رسد تعریف اهداف مشخص برای این مناطق بر حسب ویژگی‌ها و ظرفیت‌های هر یک از آنها، می‌تواند عامل محرک مناسب و موثری برای مناطق آزاد کشور به شمار آید. از این‌رو، با توجه به اهداف چهارگانه‌ای که مقام معظم رهبری در بند ۱۱ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی برای مناطق آزاد تعیین فرموده‌اند، همچنین اهداف تعریف شده در قانون تشکیل مناطق آزاد، پیشنهاد می‌گردد موارد ذیل در محور اهداف در زمینه اداره امور مناطق فوق در نظر گرفته شوند:

➤ **تعریف و تعیین اهداف تخصصی برای هر یک از مناطق آزاد، بر اساس ویژگی‌ها و مزیت‌های هر یک از آنها.**

➤ **تعریف و تعیین اهداف عملیاتی مشخص برای هر یک از مناطق آزاد در برنامه‌ریزی‌های بلندمدت (برنامه‌های توسعه پنج ساله) و همچنین کوتاه‌مدت کشور.**

۳-۴-۵ سیاست‌ها

بررسی روند حیات مناطق آزاد در طول ربع قرن گذشته و آسیب‌شناسی عملکرد این مناطق که از احصا تجارب موفق و ناموفق آنها نشانگر اهمیت و تأثیرگذاری سیاست‌های مرتبط با مناطق

آزاد و اداره امور مناطق فوق می‌باشد. از این رو، با توجه به نتایج پژوهش پیشنهاد می‌گردد موارد ذیل در محور سیاست‌ها در زمینه اداره امور مناطق فوق در نظر گرفته شوند:

➤ بازبینی و اصلاح سیاست‌ها، قوانین و مقررات موجود جهت بهبود جایگاه ج.ا.ا در شاخص محیط کسب و کار از طریق:

✓ خلق مزیت‌های قانونی جدید و جذاب برای مناطق آزاد کشور با توجه به شرایط محیطی، جغرافیایی و اقلیمی

✓ بهبود ثبات، شفافیت و ضمانت اجرایی قوانین مرتبط با جذب، به‌کارگیری و حمایت از سرمایه-گذاری‌های خارجی و داخلی.

➤ ایجاد مناطق آزاد مبتنی بر رژیم حقوقی (مشابه اقدام امارات در تاسیس مناطق آزاد با گستره محدود و دارای تخصص و تمرکز فعالیت‌های خاص) به منظور انتقال فناوری‌های پیشرفته از طریق:

✓ ایجاد پارک‌های علم و فناوری با تأکید بر جذب فناوری‌های مورد نیاز صنایع داخلی

✓ تسهیل فرایندهای ایجاد و فعالیت صنایع دانش‌بنیان؛

✓ گسترش صنایع برخوردار از فناوری‌های نوین و های‌تک؛

➤ ایجاد تسهیلات لازم برای حضور و فعالیت نهادهای بسترساز بین‌المللی نظیر بانک‌ها و شرکت‌های بیمه گر بین‌المللی به منظور ایجاد شرایط مطلوب و مناسب جهت جذب سرمایه‌گذاری مستقیم و غیرمستقیم خارجی

➤ استقرار گرانیگاه اصلی سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌ها بر تقویت زیرساخت‌ها و ارتقای ظرفیت‌های اقتصاد ملی به منظور جذب، به‌کارگیری و حمایت از سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی و تأمین منابع مالی از طریق:

✓ تثبیت رویکرد درون‌زا و برون‌نگر نسبت به اقتصاد ملی؛

✓ تأمین الزامات فعال‌سازی و توانمندسازی بخش خصوصی و کاهش مداخلات دولتی در امور اقتصادی؛

✓ پذیرش نقش آفرینی و تضمین حقوق مالکیت سرمایه‌گذاران؛

✓ ایجاد همگرایی و اجماع نظر حداکثری در زمینه اهداف و سیاست‌های ایجاد و گسترش مناطق-آزاد در نزد تمام نهادهای ذی‌ربط؛

۲۱۸ فصلنامه امنیت ملی، سال ششم، شماره بیست و یکم، پاییز ۱۳۹۵

- ✓ تدوین و تصویب قوانین جدید و لحاظ نمودن مقررات حاکم بر مناطق مشابه در سایر کشورها؛
- ✓ مدیریت، کنترل و مهار تنش‌ها و چالش‌های سیاسی، اجتماعی و ... محدوده استقرار منطقه آزاد؛
- فعال نمودن بازارهای مالی مانند بورس و اوراق بهادار به منظور جذب سرمایه‌گذاری غیرمستقیم خارجی و تأمین منابع مالی از خارج.
- تسهیل فرایندهای ایجاد و استقرار صنایع دارای رویکرد صادرات محور به منظور افزایش میزان صادرات کالا از طریق گسترش دادن و فعال نمودن پیوندهای افقی و عمودی صنایع مستقر در مناطق آزاد با صنایع سرزمین اصلی.
- تسهیل فرایندهای ایجاد و استقرار شرکت‌ها و نهادهای فعال در صنایع خدماتی به منظور افزایش میزان ارائه خدمات از طریق بهره‌گیری از مزیت‌های نسبی و خلق مزیت‌های جدید با توجه به ویژگی‌های ژئوپلیتیکی مناطق آزاد.
- ✓ تسهیل فرایندهای استقرار و ایجاد صنایع موردنظر به منظور؛
- ✓ تأمین نیازهای ضروری علمی، مهارتی و فناورانه مورد نیاز از خارج.
- جایگزینی واردات (در موارد خاص) و کاهش وابستگی به محصولات و فرآورده‌های استراتژیک و خاص.
- تسهیل فرایندهای ایجاد، استقرار و فعالیت صنایع دانش‌بنیان، فناوری‌های پیشرفته و فراهم ساختن زمینه جذب و حضور شرکت‌ها و موسسات مطرح جهانی در مناطق آزاد به منظور ارتقاء ظرفیت‌های کارکردی مناطق آزاد و تقویت مبانی دانشی و فناورانه اقتصاد کشور از طریق ارتقاء سطح توانمندی‌ها و مهارت‌های فنی و دانشی نیروی انسانی.
- ایجاد بستر مناسب برای افزایش سطح جذب سرمایه و منابع مالی از طریق تأمین امنیت سرمایه‌گذاری‌های صورت گرفته و اعطای مشوق‌های مناسب و اثربخش.

منابع و ماخذ:

- امام خامنه ای (مدظله العالی)، مجموعه بیانات، قابل دسترسی در: WWW.Khamenei.ir
- افقهی، بابک (۱۳۹۲/۰۶/۰۴)، «توسعه تجارت و دولت جدید» روزنامه جمهوری اسلامی. رئیس کل سابق سازمان توسعه تجارت ایران
- آهنگران، جعفر (۱۳۹۱) الف، «مروری بر تاریخچه، اهداف و عملکرد مناطق ویژه اقتصادی - بخش نخست» دو هفته نامه آغاز، تهران، شورای هماهنگی امور مناطق آزاد، شماره ۲، نیمه اول اردیبهشت ۱۳۹۱.
- آهنگران، جعفر (۱۳۹۱) ب، «معرفی برخی از مناطق آزاد و ویژه اقتصادی در آسیا» دو هفته نامه آغاز، تهران، شورای هماهنگی امور مناطق آزاد، شماره ۳، نیمه دوم اردیبهشت ۱۳۹۱.
- آهنگران، جعفر (۱۳۹۱) پ، «مروری بر تاریخچه، اهداف و عملکرد مناطق ویژه اقتصادی - بخش سوم»، دو هفته نامه آغاز، تهران، شورای هماهنگی امور مناطق آزاد، شماره ۵، نیمه دوم خرداد ۱۳۹۱.
- پیرزاده، علی و سرمدفاطمی، سیدمحمد (خرداد ۱۳۸۴)، «مناطق آزاد تجاری، و مدیریت در ترانزیت»، تهران، ماهنامه گزارش روز، شماره ۲۴۶، ۱۸ خرداد ۱۳۸۴.
- نائب، سعید (بهمن ۱۳۸۶)، «چالش‌ها و الزامات اقتصادی ج.ا.ا در برتری منطقه‌ای در آسیای جنوب غربی»، فصلنامه نگرش راهبردی، ویژه سندچشم‌انداز، تهران، دانشگاه عالی دفاع ملی، سال هشتم، شماره ۸۷.
- التجایی، ابراهیم (تابستان ۱۳۸۸)، «مناطق آزاد تجاری و صنعتی: ابزار راهبرد توسعه صادرات در مقایسه با سه کشور دیگر آسیایی»، تهران، نشریه علمی-پژوهشی پژوهشنامه اقتصادی، شماره ۳۳.
- خادم‌عرب‌باغی، محسن (۱۳۹۲/۱۱/۲۶)، «چگونه می‌توان مناطق آزاد را توسعه داد؟»، هفته نامه تجارت فردا، شماره ۷۷.
- خلیلی، عبدالرسول (خرداد ۱۳۹۱)، «جهانی شدن و روابط شمال و جنوب با رویکرد مناطق آزاد تجاری-صنعتی» بخش سوم، دو هفته نامه آغاز، تهران، دبیرخانه شورای هماهنگی مناطق آزاد و ویژه صنعتی، شماره ۵، نیمه دوم خرداد ۱۳۹۱.

- ۲۲۰ فصلنامه امنیت ملی، سال ششم، شماره بیست و یکم، پاییز ۱۳۹۵
- دیده‌ور، بهرام (اسفند ۱۳۸۸)، «مناطق آزاد تجاری: ایران، ترکیه»، تهران، ماهنامه مناطق ویژه اقتصادی، سال هشتم، شماره ۵۷.
 - رفیعی، محمدتقی (۱۳۸۶)، «قانون چگونگی اداره مناطق آزاد بزرگ‌ترین مانع توسعه مناطق»، سایت ویستا، قابل دسترسی در <http://vista.ir/article/294713>
 - رفیعی، محمدتقی (شهریور ۱۳۸۸)، «امنیت سرمایه گذاری - کلید توسعه پایدار اقتصادی ایران»، ماهنامه مناطق ویژه اقتصادی، سال هشتم، شماره ۵۵.
 - سیمبر، رضا و بهمنی، علیرضا (شهریور ۱۳۹۱)، «منطقه آزاد تجاری-صنعتی انزلی و توسعه پایدار»، ماهنامه مناطق آزاد، شماره ۲۲۳.
 - صادقی، حسن؛ صامتی، مرتضی و صامتی، مجید (بهار ۱۳۹۱)، «تأثیر جهانی شدن اقتصاد بر اندازه دولت؛ مطالعه کشورهای منتخب آسیایی»، فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال دوم، شماره ششم.
 - غفاریان، مهدی (آبان ۱۳۸۸)، «اهداف راهبردی مناطق آزاد و ویژه اقتصادی در سند چشم‌انداز توسعه کشور در افق ۱۴۰۴»، ماهنامه مناطق آزاد، شماره ۲۰۲.
 - گیلیس، مالکوم؛ پرکینز، دوایت؛ رومر، مایکل و اسنودگراس، دونالد (۱۳۹۱)، «اقتصاد توسعه»، ترجمه غلامرضا آزاد ارمکی، تهران، نشر نی.
 - مسرور، رضا (۱۳۹۲/۱۱/۲۶)، «پنج عامل مؤثر در توسعه مناطق آزاد کشور»، هفته نامه تجارت فردا، شماره ۷۷.
 - موسایی، میثم و عزیزبانی‌فر، جمال (دی ۱۳۸۷)، «توجیه اقتصادی ایجاد منطقه آزاد تجاری در کردستان»، مجله بررسی‌های بازرگانی، شماره ۳۲.
 - مونسان، علی‌اصغر (۱۳۹۲)، «نقش مناطق آزاد در توسعه اقتصادی»، سایت دولت، قابل دسترسی در <http://www.dolat.ir/NSite/FullStory/?Id=236770>
 - نورسینا، مهدی (بهار ۱۳۸۳)، «تکنولوژی و توسعه انتقال آن به مناطق آزاد تجاری»، فصلنامه پژوهش‌های مدیریت راهبردی، شماره ۳۲ و ۳۳.

منابع انگلیسی:

- Guangwen, Meng (۲۰۰۳), “**The Theory of Free Economic Zones**”, Germany, University of Heidelberg.
- Jenkins, Mauricio. (2005), “**Economic and social effects of export processing zones in Costa Rica**”, Geneva, International Labour Office.
- Malhotra, Shavin & Papadopoulos, Nicolas (2008), “**A Comparative Analysis of Investment Climate at Free Trade Zones and Host Country Mainland**”, Asac, Halifax.
- Bogarin, Marielos (2007), “**Central American Free Zones: An overview of regulatory frameworks**”, Costa Rica, Central America Today November / December 2007